

Προσεγγίζοντας το ενθάδε και το επέκεινα στο κατά Ιωάννην ευαγγέλιο

Προλογικά

Ήταν Ιανουάριος 2016 όταν ο καθηγητής φιλοσοφίας Χρ. Γιανναράς ολοκλήρωσε τη συγγραφή του ευσύνοπτου βιβλίου του με ερμηνευτικό σχολιασμό επτά αποσπασμάτων εκ του κατά Ιωάννην¹. Αν και η αφετηρία του είναι βιβλικά αποσπάσματα, το έργο του εντάσσεται στην οντολογία και τη σύγχρονη φιλοσοφία. Αντί για τη συνήθη βιβλική ερμηνευτική, ο αναγνώστης έρχεται σε επαφή με την οντολογική ερμηνευτική· ο συγγραφέας ξεκαθαρίζει ότι η θεολογική ερμηνεία που προτείνει δεν ενδιαφέρεται για ιστορικές πληροφορίες, γλωσσικές αναλύσεις ή διδακτικά μηνύματα· αντίθετα, αποβλέπει στην αναζήτηση του οντολογικού νοήματος: ποιο είναι το νόημα της ύπαρξης και το είναι των όντων.

Όπως αναφέρεται στο εισαγωγικό κείμενο, ο κριτικός συγγραφέας αποβλέπει στη «γιγαντομαχία περί της ουσίας»², με την έννοια πως η ερμηνευτική αυτή συμμετέχει σε μια αιώνια πάλη γύρω από την αναζήτηση της ουσίας, του αληθινού νοήματος της ζωής και του κόσμου. Προαπαιτούμενα από τον αναγνώστη πριν εισέλθει στο περιεχόμενο του βιβλίου, είναι κατά τη γνώμη μας τα εξής: α) Απόρριψη της χρησιμοθηρικής ανάγνωσης· δηλαδή, τα κείμενα δεν πρέπει να αντιμετωπίζονται ως αποθήκες γνώσης για πρακτική χρήση ή ως αφορμές για ηθικολογικά διδάγματα. β) Η προσέγγισή τους είναι εδώ υπαρξιακή· να εντοπιστεί το αληθινό αίτιο και ο τελικός σκοπός της ζωής. γ) Η προτεραιότητα της οντολογίας έναντι της ιστορικότητας: Ο στοχαστής συγγραφέας μετατοπίζει το ενδιαφέρον από το «τί συνέβη» στο «τι σημαίνει για το είναι μας» το περιεχόμενο του Ευαγγελίου και της θείας αποκάλυψης. δ) Η προμελέτη των σπουδαιότερων έργων του, λ.χ. *Χάιντεγγερ και Αρεοπαγίτης: ή περί απουσίας και αγνωσίας του Θεού* (1967), *Η Ελευθερία του ήθους* (1970, 1979), *Το Οντολογικόν περιεχόμενον της θεολογικής εννοίας του προσώπου* (1970), επί των οποίων –κατά τη γνώμη μας– βασίζεται η παρούσα ερμηνευτική απόπειρα³, και (ε) Η εκ των προτέρων μελέτη της *Καινής Διαθήκης*, ή τουλάχιστον του κατά Ιωάννην, καθώς ο θεολόγος συγγραφέας προσεγγίζει αποσπάσματα από τα δύο πιο συμπυκνωμένα θεολογικά κεφάλαια του Δ' Ευαγγελίου.

Το κείμενο που ακολουθεί δεν συνιστά μια απλή βιβλιοπαρουσίαση, αλλά μια αδρομερή σκιαγράφηση του στοχασμού και της εικονολογικής γλώσσας του συγγραφέα, επισημειώνοντας έναν προσωπικό τίτλο σε κάθε κεφάλαιο του

¹ Χρήστος Γιανναράς, *Ενθάδε - Επέκεινα: Απόπειρες οντολογικής ερμηνευτικής* (Αθήνα: Ίκαρος, 2016).

² Πλάτων, *Σοφιστής* 246a-246c, όπου η διαμάχη ανάμεσα σ' εκείνους που δέχονται μόνο το αισθητό και υλικό ως πραγματικό (οι φυσιοκράτες ή υλιστές) και σ' εκείνους που υπερασπίζονται την ύπαρξη των άυλων και αόρατων όντων (όπως οι Ιδεαλιστές). Πρβλ. Χρήστος Μαλεβίτσης, *Η εσωτερική διάσταση: Δοκίμια σύγχρονου προβληματισμού – Η τραγωδία της ιστορίας: Δώδεκα δοκίμια μεταϊστορικού προβληματισμού*, τ. 2, *Άπαντα Χρήστου Μαλεβίτση* (Αθήνα: Αρμός, 2010), 309-19, όπου «η γιγαντομαχία περί του εσχάτου».

³ Συμπληρωματικά, θα προσθέσουμε το έργο του· Χρήστος Γιανναράς, *Προτάσεις κριτικής οντολογίας*, 2^η επανέκδ. (Αθήνα: Δόμος, 1995).

βιβλίου, το οποίο προϋποθέτει βαθύτατα αφενός μεν τη διάκριση μεταξύ κτιστού (δημιουργημένου) - ακτίστου (μη δημιουργημένου) που συστηματοποίησε κυρίως ο άγιος Γρηγόριος Παλαμάς (14^{ος} αι.), αφετέρου δε την προγενέστερη διάκριση μεταξύ ουσίας του Θεού (που είναι άγνωστη και απρόσιτη) - ενεργειών Του (που αποκαλύπτονται στον κόσμο και είναι το μέσο μετοχής των κτιστών όντων στον Θεό) που θεμελίωσε ο Μέγας Βασίλειος (4^{ος} αι.). Γίνεται μια πρόσληψη του βιβλικού κειμένου όχι με τις προϋποθέσεις της θρησκευτικής σκέψης του Α' αιώνα, αλλά με εκείνες της μεταγενέστερης πατερικής θεολογίας, σε συνδυασμό με το σύγχρονο φιλοσοφικό υπόβαθρο.

1. Η δόξα του Θεού φανερώνεται ως τρόπος υπάρξεως

Αφετηριακή αφορμή του συγγραφέα για να ξετυλίξει τη σκέψη του είναι η βιβλική έννοια της «δόξας» (Ιωάν. 13,31-32, σελ. 11-23), που προέρχεται από το ρήμα «δοκέω» (= γνώμη, άποψη) και εξελίσσεται θεολογικά· «δόξα» είναι η φανέρωση της ποιότητας και της μοναδικότητας ενός προσώπου. Στην Παλαιά Διαθήκη η δόξα (kabôd) συνδέεται με βαρύτητα, σπουδαιότητα, εγκυρότητα. Εδώ σημειώνει πως η δόξα του Θεού δεν είναι απλώς φήμη ή τιμή, αλλά εμπειρική φανέρωση της μοναδικής και υπερβατικής ύπαρξής του. Γι' αυτό στην Π.Δ., στην ιστορία του Ισραήλ, ο Θεός αποκαλύπτεται προσωπικά μέσω γεγονότων (διάβαση Ερυθράς Θάλασσας, μάννα κ.λπ.)· στην Κ.Δ. με την παρουσία του Χριστού έχουμε την κορύφωση της δόξας: Ο Ιησούς Χριστός δεν παρουσιάζει απλώς θαυμαστά έργα, αλλά φανερώνει τον τρόπο υπάρξεως του Θεού, ύπαρξη ως απόλυτη ελευθερία και αγάπη· δεν είναι περιορισμένος από «φύση θεότητας» ή «φύση ανθρώπου», αλλά ενεργεί από αγάπη.

Η ενανθρώπιση επομένως είναι έκφραση απόλυτης ελευθερίας, καθώς ο Θεός γίνεται άνθρωπος χωρίς να περιορίζεται στην κτιστότητα ή να χάνει την άκτιστη φύση Του. Η ελευθερία Του είναι πέρα από κάθε αναγκαιότητα –ακόμα και θεϊκή. Ακολουθούν τα θαύματα του Χριστού, που δεν είναι «αποδείξεις» θεότητας με τη στενή έννοια, αλλά «σημεία» της δυνατότητας του ανθρώπου να ελευθερωθεί από τους περιορισμούς της φύσης του μέσω της αγάπης. Φθάνουμε στην έννοια της κένωσης, δηλωτική του Θεού ως ελευθερίας, όχι ουσίας ή φύσης⁴. Στην Τριάδα, κάθε υπόσταση –Πατήρ, Υιός, Πνεύμα– κενώνει /αδειάζει τον εαυτό της από ατομικότητα. Εδώ, ο Υιός κένωσε τον εαυτό του από τη θεότητά του για να γίνει άνθρωπος, χωρίς να πάψει να είναι Θεός.

Αυτά σημαίνουν την ύπαρξη του Θεού πέρα από φύση και αναγκαιότητα· ο Θεός δεν προϋποθέτει καμία ανάγκη για να υπάρξει –υπάρχει επειδή αγαπά. Ακόμα και το είναι και το μη-είναι υποτάσσονται στην απόλυτη ελευθερία Του. Συνεπώς, η γλώσσα της θεολογίας είναι αποφατική⁵· λόγω της ακατάληπτης ε-

⁴ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Πτώση, κρίση, κόλαση: ή η δικανική υπονόμηση της οντολογίας* (Αθήνα: Ίκαρος, 2017), 61-66, όπου επεξηγεί πως τρόπος της ελευθερίας είναι η αγαπητική «κένωση».

⁵ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Αλφαβητάρι της πίστης*, 6^η επανέκδ. (Αθήνα: Δόμος, 1988), 31-37, όπου εξετάζει την αποφατική γνώση στους εξής τομείς: Δόγμα και αίρεση· τα όρια της εμπειρίας· αποφατισμός· εικονολογική γλώσσα· και ελληνική φιλοσοφία και χριστιανική εμπειρία.

λευθερίας του Θεού, τον προσεγγίζουμε αποφαιτικά, λ.χ. άναρχος, άφθαρτος, αθάνατος⁶. Δεν ορίζουμε «τι» είναι ο Θεός, μόνο «πώς» υπάρχει, δηλαδή ως αγάπη και σχέση. Η ύπαρξη του Θεού δηλώνει την αγάπη ως τρόπο ύπαρξης, με την έννοια ότι δεν υπάρχει καταρχήν και μετά αγαπά, αλλά υπάρχει επειδή αγαπά· γεννά τον Υιό και εκπορεύει το Πνεύμα.

Στην πρώτη ερμηνευτική απόπειρα ο καθηγητής επαναφέρει στο κέντρο της θεολογικής σκέψης την υπαρκτική ελευθερία και αγάπη ως τον πυρήνα του Θεού, υπερβαίνοντας την παραδοσιακή ουσιοκρατική –μεταφυσική– θεολογία. Σκιαγραφεί έναν Θεό όχι ως αφηρημένη δύναμη ή αναγκαιότητα, αλλά ως σχέση και ελευθερία ύπαρξης, ορατή και βιωμένη στον ιστορικό Χριστό. Το κείμενο λειτουργεί ως θεμελίωση μιας υπαρξιακής, εκκλησιολογικής θεολογίας: η ζωή του ανθρώπου ως πρόσκληση σε ελεύθερη κοινωνία με τον Θεό και όχι απλώς υπακοή σε έναν απόλυτο Νόμο ή Ουσία.

2. Η σωτηρία ως μετοχή στον τρόπο υπάρξεως του Θεού

Όπως προαναφέραμε, βρισκόμαστε στην αποχαιρετιστήρια ομιλία/διδασκαλία του Ιησού πριν από το Πάθος του (Farewell Discourses). Αφετηριακό σημείο είναι η γνωστοποίηση της αναχώρησης του Χριστού (Ιωάν. 13,33-35, σελ. 25-32), ο οποίος λέει στους μαθητές ότι σύντομα θα φύγει προς έναν «χώρο» όπου δεν μπορούν να τον ακολουθήσουν τώρα. Η πορεία αυτή δεν είναι τοπική, αλλά τροπική: επιστροφή στον τρόπο υπάρξεως του άκτιστου Θεού, στη ζωή της Τριαδικής σχέσης.

Συνυφασμένη είναι η «καινή εντολή» της αγάπης· μια εντολή ριζικά νέα, όχι δεοντολογική επιταγή, αλλά πρόσκληση στον τρόπο υπάρξεως του Θεού, δηλαδή στην αγαπητική αλληλοπεριχώρηση. Η αγάπη γίνεται κριτήριο ταυτότητας των μαθητών. Συνεπώς, η σωτηρία συνιστά μετοχή σε αυτό τον τρόπο υπάρξεως· σωτηρία δεν είναι ηθική τελείωση ή ανταμοιβή, αλλά μετοχή στον τρόπο ελεύθερης αγαπητικής ύπαρξης⁷, όπου ο άνθρωπος καλείται να ελευθερωθεί από την κτιστή αναγκαιότητα – χρόνο, χώρο, φθορά, θάνατο.

Εδώ έγκειται η ανθρώπινη δυσκολία, κυρίως στην εμπειρία του αναστημένου Χριστού· τότε οι μαθητές φοβούνται ή δεν αναγνωρίζουν τον Ιησού – τον θεωρούν φάντασμα, κηπουρό κ.λπ. Ο λόγος είναι ότι ο Αναστημένος Χριστός ήδη υπάρχει με τον τρόπο του ακτίστου, πέρα από τις αισθητές κατηγορίες. Επανερχόμαστε στην ενανθρώπιση ως «υιοθεσία» της κτιστότητας, δηλαδή ο Λόγος προσλαμβάνει την ανθρώπινη φύση όχι για να υποταχθεί στους όρους της, αλλά για να την εντάξει στον τρόπο της θείας αγάπης. Έτσι η κτιστή φύση «υιοθετείται» – με απόλυτο σεβασμό στην ελευθερία της ανθρώπινης συγκατάθεσης.

⁶ Νίκος Α. Ματσούκας, «Περί την έννοιαν της απουσίας και αγνωσίας του Θεού (εξ αφορμής της μελέτης του Χρ. Γιανναρά, Η θεολογία της απουσίας και της αγνωσίας του Θεού)», *Κληρονομία* 2/2 (1970): 409-21; Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Χάιντεγκερ και Αρεοπαγίτης: ή περί απουσίας και αγνωσίας του Θεού*, 2^η επανεκδ. (Αθήνα: Δόμος, 2006).

⁷ Βλ. Χρήστος Γιανναράς και Norman Russell, *Η μεταφυσική ως πρόσκληση επικαιρική* (Αθήνα: Ίκαρος, 2018), 121-26, όπου αναπτύσσει τη φράση «Σωτηρία», δηλαδή πληρότητα».

Περαιτέρω, με τη σάρκωση του Λόγου εισάγεται το «νυν» στην Τριαδική α-χρονία· ή αλλιώς με την ενανθρώπιση, η χρονικότητα –το «τώρα»– ενσωματώνεται στην αιώνια αγάπη του Θεού. Η θεία Οικονομία γίνεται άξονας σωτηρίας για όλη την κτίση με την έννοια του «εγκεντρισμού» της κτιστότητας στο Άκτιστο· ο Χριστός εγκεντρίζει την κτιστή πραγματικότητα –ύλη, χρόνο, χώρο– στον τρόπο υπάρξεως του Άκτιστου, μέσα από τα θαύματα και κατεξοχήν την Ανάσταση. Κατανοούμε τα θαύματα ως «σημεία» ελευθερίας· δεν είναι απλώς υπερφυσικά γεγονότα, αλλά δείκτες της υπερνίκησης της φθοράς και του θανάτου μέσω της ελεύθερης αγαπητικής ύπαρξης.

Το «νυν» σήμερα λειτουργεί ως προσωπική απάντηση· κάθε άνθρωπος καλείται να πει «ναι» –αμήν– στην κλήση για μετοχή στον τρόπο ζωής της Αγίας Τριάδας. Αυτό πραγματώνεται με το μυστήριο της Εκκλησίας, που είναι η ζώσα εμπειρία αυτής της συμμετοχής «ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου» – στη θεία Ευχαριστία. Συνοπτικά, στη δεύτερη ερμηνευτική απόπειρα ο συγγραφέας αναδεικνύει ότι η αληθινή σωτηρία δεν είναι αλλαγή συμπεριφοράς ή ηθική βελτίωση, αλλά μετάβαση σε έναν άλλο τρόπο υπάρξεως – από την ατομικότητα στην αγαπητική κοινωνία⁸. Ο Χριστός εισάγει την κτιστή πραγματικότητα μέσα στη θεία αχρονία της Τριάδας, μέσω της ελεύθερης αποδοχής του ανθρώπου. Ο κεντρικός άξονας είναι η αγάπη ως υπαρκτική πράξη, και όχι ως συναίσθημα ή εντολή.

3. Η μεταμόρφωση του θανάτου σε δυνατότητα σχέσης και ζωής

Κατά τη γνώμη μας, στην τρίτη κατά σειρά ερμηνευτική απόπειρα (Ιωάν. 14,1-4, σελ. 33-45) κυριαρχεί η μεταμόρφωση του θανάτου από αναγκαστικό τέλος σε ελεύθερη δυνατότητα σχέσης και ζωής, μέσω της αγάπης⁹. Κατ' αρχάς διατυπώνεται η κλήση για εμπιστοσύνη· ο Χριστός ζητά πίστη – όχι ως πεποίθηση, αλλά ως απόλυτη εμπιστοσύνη στον Πατέρα και στον Υιό. Πίστη σημαίνει παράδοση στην αγάπη, όχι ανταλλακτική προσδοκία σωτηρίας (do ut des). Έπεται η προετοιμασία τόπου, καθώς ο Χριστός φεύγει για να ετοιμάσει «τόπον» στους ανθρώπους, όχι τοπικά, αλλά τροπικά: μετοχή στον τρόπο της Τριαδικής σχέσης. Χαρακτηρικά, στην «οικία του Πατρός» υπάρχουν πολλές «μονές», δηλαδή δυνατότητες διαφορετικών σχέσεων υιοθεσίας με τον Θεό.

Τι φανερώνουν όλα αυτά; Την ανάληψη της κτιστότητας και του θανάτου· ο Χριστός προσλαμβάνει ολόκληρη την ανθρώπινη φύση, τη φθορά, την οδύνη και τον θάνατο, για να τα μεταπλάσει όλα μέσα στην άκτιστη ελευθερία. Ακόμη και ο θάνατος γίνεται δρόμος σχέσης και ζωής, όχι πια αναγκαστικός αφανισμός. Γι' αυτό και η κένωση του Χριστού, ο οποίος κενώνει τον εαυτό του από κάθε ατομική αυτονομία, αποδεχόμενος τον θάνατο όχι υποχρεωτικά, αλλά ελεύθερα, από αγάπη για τον Πατέρα.

Εδώ αποκαλύπτεται η εμπειρία του θανάτου ως υπέρβαση· ο φυσικός φόβος του Χριστού στον κήπο της Γεθσημανή δείχνει την πλήρη ανθρώπινη αλήθειά

⁸ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Αλήθεια και ενότητα της Εκκλησίας* (Αθήνα: Γρηγόρη, 1977), 91-110, όπου εστιάζει στην Εκκλησία και αίρεση ως δύο ασύμπτωτες οντολογίες.

⁹ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Το ρητό και το ἄρρητο: Τα γλωσσικά όρια ρεαλισμού της μεταφυσικής* (Αθήνα: Ίκαρος, 1999), 29-40, όπου συστηματοποιεί το ζήτημα «Η σχέση: Εμπειρία και συμβολισμός».

του. Μέσα από αυτό τον φόβο, φαίνεται η πλήρης υπακοή και εμπιστοσύνη του –«πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ’ ὡς σύ»– που ανοίγει τον δρόμο της νίκης κατά του θανάτου. Ο θάνατος θεωρείται ελεύθερη δυνατότητα· η κατάργηση του θανάτου δεν είναι αναγκαστική αθανασία, αλλά δυνατότητα ελεύθερης αποδοχής της θεϊκής ζωής. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος καλείται να θέλει να υπάρχει γιατί αγαπά, όχι γιατί απλώς «αναγκάζεται» να ζήσει. Είναι η συμμετοχή του ανθρώπου στο μυστήριο του Χριστού, μέσω της ελεύθερης συγκατάθεσής του, να μπορεί να μεταβεί από την πεπερασμένη ύπαρξη στην άπειρη αγαπητική ζωή.

Αυτό εμπειρικά είναι η Εκκλησία, που γίνεται ο χώρος όπου η εμπειρία αυτή ζει και μαρτυρείται διαχρονικά. Η χαρά της Εκκλησίας σε τι αποδεικνύεται; Στην πίστη που δεν στηρίζεται σε θεωρίες ή συλλογισμούς, αλλά στην εμπειρία της χαράς, στη «λαμπρά πανήγυρη» που γεννά πολιτισμό, τέχνη και δημιουργία. Τελικά η ενανθρώπηση λειτουργεί ως μπόλιασμα με την έννοια πως ο Χριστός ενσωματώνει την ανθρώπινη φύση στον τρόπο της Τριάδας¹⁰. Το ανθρωπινό πρόσωπο μπορεί τώρα να ζει με τον τρόπο της άκτιστης αγάπης: να υπάρχει επειδή ελεύθερα αγαπά.

Συνοπτικά, στην ενότητα αυτή ο καθηγητής προσφέρει μια βαθιά υπαρξιακή θεολογία: η σωτηρία δεν είναι απλώς επιβίωση μετά τον θάνατο, αλλά η ελεύθερη αποδοχή του θανάτου μέσα στην αγάπη. Ο Χριστός γίνεται ο πρώτος άνθρωπος που νικά τον θάνατο όχι αρνούμενος τον φόβο, αλλά παραδίδοντας ελεύθερα την ύπαρξή του στον Πατέρα. Η Εκκλησία δεν είναι ένας χώρος ιδεολογικής πίστης, αλλά η ζώσα εμπειρία αυτής της μεταμόρφωσης της κτιστότητας.

4. Ο Χριστός είναι ο «τρόπος»: ελευθερία, αγάπη, αυτοπαράδοση

Την ερώτηση του Θωμά (Ιωάν. 14,4-7, σελ. 47-54) ακολουθεί η απάντηση του Χριστού· ο Θωμάς ζητά να μάθει πού πηγαίνει ο Χριστός και ποια είναι η οδός. Ο Χριστός αποκαλύπτει ότι ο ίδιος είναι η οδός, η αλήθεια και η ζωή· όχι ένας τόπος, αλλά ένας τρόπος υπάρξεως. Η «οδός» είναι πρόσωπο¹¹, όχι πληροφορία· δεν δείχνει μια διαδρομή, αλλά προσφέρει τον εαυτό Του ως τρόπο μετάβασης στην πληρότητα της ζωής. Επομένως, η αλήθεια δεν είναι θεωρία, αλλά συμμετοχή στην αγαπητική ζωή της Τριάδας. Και η σωτηρία είναι υπαρξιακή ελευθερία. Εδώ ο Χριστός αποκαλύπτει έναν τρόπο ζωής ελεύθερο από κάθε αναγκαιότητα, ακόμη και από τον θάνατο. Ο θάνατος μπορεί να μεταμορφωθεί σε σχέση ζωής και αγάπης με τον Πατέρα.

Προϋπόθεση της οδού προς την αλήθεια είναι η κένωση. Κενώνω σημαίνει εγκαταλείπω την ατομικότητα και την εγωκεντρική αυτονομία. Πρώτος ο Χριστός δείχνει ότι μόνο μέσω της αγάπης και της αυτοπαράδοσης μπορούμε να υπάρξουμε αληθινά. Ειδικά, η ενανθρώπηση σημαίνει «εγκεντρισμό» της κτιστότητας στο άκτιστο: Ο Υιός ενσωματώνει την κτιστότητα στον άπειρο τρόπο

¹⁰ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Πτώση, κρίση, κόλαση: ή η δικανική υπονόμηση της οντολογίας* (Αθήνα: Ίκαρος, 2017), 39-42, όπου σχολιάζει πως «η σχέση συνιστά την ύπαρξη, όχι η φύση».

¹¹ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Οντολογία του προσώπου: Προσωποκεντρική οντολογία* (Αθήνα: Ίκαρος, 2016), 31-58, όπου συστηματοποιεί την «πρόταση της οντολογίας του προσώπου».

της Αγίας Τριάδας. Ακολουθεί η ανθρώπινη ύπαρξη, που μπορεί τώρα να υπάρχει επειδή ελεύθερα αγαπά, όχι απλώς επειδή «υπάρχει». Αυτό συνεπάγεται παραίτηση από την αυτοσυντήρηση· ο θάνατος δεν καταργείται φυσικά, αλλά γίνεται ελεύθερη αποδοχή της σχέσης αγάπης.

Πρότυπο κάθε ανθρώπινης σωτηρίας γίνεται το «ναι» του Χριστού: «Πλήν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ». Επιπλέον, η εμπειρία του Πατέρα αποκτάται μέσω της αυτοπαράδοσης του Υιού, καθώς με την αποδοχή του θανάτου, οι μαθητές δεν θα κατανοήσουν μόνο τον Χριστό, αλλά και τον Πατέρα. Με μια φράση η αυτοπαράδοση του Χριστού αποκαλύπτει το μυστήριο της υιότητας και συνάμα της θεϊκής Τριάδας. Κι αυτό είναι η Εκκλησία, σώμα μετοχής στον Τριαδικό τρόπο. Η Εκκλησία δεν είναι μια «ηθική κοινωνία», ούτε μια κοινωνία που κατατρύχεται από την εμμονή της ηθικής, αλλά τόπος και τρόπος μετοχής στη ζωή της Τριάδας μέσω της Χάρης. Τέλος, η σωτηρία του ανθρώπου δεν είναι μια αθανασία «εκ φύσεως», αλλά πρωτίστως ελεύθερη θέωση.

Όλα τα ανωτέρω ερμηνεύουν ότι η αλήθεια του Χριστού δεν είναι μια μεταφυσική θεωρία ή ένας ηθικός κανόνας, αλλά ένα υπαρκτικό γεγονός: η δυνατότητα της ανθρώπινης ύπαρξης να ζει ελεύθερα και αγαπητικά. Ο Χριστός καλεί σε κένωση –σε ριζική υπέρβαση του ατομικισμού– και προσφέρει τη δυνατότητα μετατροπής του φυσικού θανάτου σε αιώνια ζωή, μέσω της αγάπης και της ελεύθερης αποδοχής της Χάρης του Πατέρα. Η Εκκλησία είναι η ζώσα εμπειρία αυτής της πραγματικότητας, όχι θεωρητική, αλλά υπαρξιακή.

5. Στον Θεό η σχέση προηγείται της ύπαρξης: υπάρχει επειδή αγαπά

Όπως στο κατά Ιωάννην παρατηρείται η κυκλική επαναφορά ενός θέματος, όμοια και στο βιβλίο αυτό επανέρχονται βασικά θέματα, χωρίς να γίνονται φορτικές επαναλήψεις. Η παρούσα ενότητα ανοίγει με την παράκληση του Φιλίππου (Ιωάν. 14,8-10, σελ. 55-74) και την αποκάλυψη του Χριστού. Συγκεκριμένα, ο Φίλιππος ζητά να δει τον Πατέρα και ο Χριστός του αποκαλύπτει ότι ο βλέπων Αυτόν βλέπει και τον Πατέρα, δηλαδή η σχέση Χριστού-Πατέρα είναι σχέση ουσιαστικής ταυτότητας, όχι εξωτερικής ομοιότητας¹².

Εντοπίζεται, λοιπόν, η διαφορά κτιστού και ακτίστου: Το κτιστό υπάρχει ως ατομικότητα, έχει μορφή, χρονικότητα και περιορισμούς. Το άκτιστο υπάρχει ως σχέση, χωρίς διαστάσεις και χρονικά όρια – ως αγαπητική αλληλοπεριχώρηση. Το καίριο είναι η εμπειρία της σχέσης· αν και δεν μπορούμε να συλλάβουμε άμεσα το άκτιστο, έχουμε έμμεσες εμπειρίες σχέσης μέσω της τέχνης, της δημιουργίας και της αγάπης· λ.χ. γνωρίζουμε τον καλλιτέχνη μέσα από το έργο του· έτσι γνωρίζουμε και τον Θεό μέσω των ενεργειών του.

Πιο συγκεκριμένα, η υποστατική διαφορά στην Αγία Τριάδα έγκειται στο ότι ο Πατήρ, ο Υιός και το Πνεύμα δεν είναι άτομα με ξεχωριστές οντότητες, αλλά

¹² Ειδικότερα, η φράση «Ὁ ἑώρακὼς ἐμέ ἑώρακε τόν Πατέρα» (Ιωάν. 14,9) αποτέλεσε την αφορμή για τον συγγραφέα προκειμένου να ασχοληθεί με τα συναρπαστικά αποσπάσματα που σχολιάζει. «Είναι δυνατόν να ταυτιστούν δύο ατομικές υπάρξεις; Για τη δική μας εμπειρία, όχι», σημειώνει ο ίδιος στην παρουσίαση των δύο βιβλίων του «Ενθάδε - Επέκεινα» και «Οντολογία του προσώπου» (2/12/2016, στο βιβλιοπωλείο «Απειρος Χώρα», στα Βριλήσσια).

σχέσεις ύπαρξης που πραγματώνονται μέσω της αγάπης. Η ελευθερία είναι η ουσία αυτής της αγαπητικής ύπαρξης. Ειδικότερα, ο Πατήρ είναι πηγή της ύπαρξης, που σημαίνει ότι ο Πατήρ υπάρχει ελεύθερα επειδή αγαπά, όχι αναγκαστικά. Το «είναι» Του ταυτίζεται με την αγάπη και όχι με οποιαδήποτε αναγκαιότητα¹³.

Στους ανθρώπους η γνώση του Θεού γίνεται διά του Χριστού, ο οποίος είναι το σημείο επαφής του ανθρώπου με το άκτιστο, μέσω των λόγων και των έργων Του. Η θεία ελευθερία φανερώνεται στα «σημεία» –θαυμαστά γεγονότα– που δείχνουν την υπέρβαση των φυσικών περιορισμών. Συνεπώς, η κλήση μας είναι κλήση σε σχέση και ελευθερία με την έννοια πως η σωτηρία δεν είναι αποτέλεσμα πεποιθήσεων, αλλά εμπειρικής/βιωμένης κοινωνίας και εμπιστοσύνης. Πίστη σημαίνει ελεύθερη αποδοχή της εμπειρίας της σχέσης με τον Χριστό και μέσα από Αυτόν με τον Πατέρα.

Αυτό καθορίζει την Εκκλησία που υπάρχει ως καρπός εμπειρίας, όχι πεποίθησης. Η Εκκλησία γεννιέται από την εμπειρία της Πεντηκοστής, δηλαδή της κοινωνίας του νέου τρόπου ύπαρξης. Δεν είναι θεσμός πίστης ή σύστημα ιδεών, αλλά κοινωνία αγαπητικής ύπαρξης. Ξεκάθαρα η σχέση προηγείται της ύπαρξης· αρχικώς στον Θεό, η ύπαρξη δεν προηγείται της σχέσης, αλλά υπάρχει επειδή υπάρχει σχέση: Πατήρ, Υιός και Πνεύμα δεν υπάρχουν πρώτα ως άτομα και μετά σχετίζονται –υπάρχουν επειδή σχετίζονται.

Σε ολόκληρη την ενότητα αυτή αναδεικνύεται ότι η θεϊκή πραγματικότητα δεν είναι «πρώτα ουσία και μετά σχέση», αλλά η ίδια η σχέση είναι η ύπαρξη. Ο Χριστός προσφέρει στον κόσμο όχι απλώς διδασκαλία ή αποκάλυψη πληροφοριών, αλλά τον ίδιο τον τρόπο της ζωής του Ακτίστου: ύπαρξη ως ελευθερία αγάπης. Η πίστη δεν είναι θέμα πεποίθησης, αλλά ζωντανή εμπιστοσύνη και μετοχή στη θεία ζωή. Και η Εκκλησία είναι η ζώσα προέκταση αυτής της εμπειρίας μέσα στον κόσμο.

6. Γνώση του Θεού: μετοχή στην αγαπητική σχέση της Τριάδας

Στην προτελευταία ερμηνευτική απόπειρα (Ιωάν. 14,12-17, σελ. 75-86) ο κριτικός καθηγητής αναφέρεται στη γνώση του Θεού και στη σωτηρία ως μετοχή στην αγαπητική σχέση της Τριάδας –όχι ατομική αυτάρκεια ή νοητική κατανόηση¹⁴. Καθώς στο κατά Ιωάννην υπάρχει περιεκτική θεολογία του Αγίου Πνεύματος, συνδεδεμένο οργανικά με τον Χριστό, ξεκινά ο συγγραφέας με την υποσχέση αποστολής του Παρακλήτου: Ο Χριστός υπόσχεται ότι θα στείλει το Πνεύμα της Αληθείας, που θα μένει αιώνια με τους πιστούς. Το Πνεύμα δεν είναι κατανοήσιμο από τον «κόσμο»· μόνον οι μαθητές μπορούν να το αναγνωρίσουν βιωματικά.

¹³ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Αντιχάρισμα στον Νίτσε* (Αθήνα: Ίκαρος, 2020), 57-62, όπου αναπτύσσει πληρέστερα τον όρο αυτό: «Πατέρας», λέξη θεϊκότερη του Θεού.

¹⁴ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Η Ευρώπη γεννήθηκε από το 'Σχίσμα'* (Αθήνα: Ίκαρος, 2015), 89-117, όπου αναφέρεται στις αναγκαιότητες που διαφοροποίησαν τον Χριστιανισμό στη Δύση, προτάσσοντας την ατομική σωτηρία, όχι την εκκλησιαστική.

Συνακόλουθα, στη θεολογική Τριάδα έχουμε σχέσεις και όχι ατομικότητες. Υιός και Πνεύμα δεν είναι «άτομα», αλλά σχέσεις στην ενότητα του Θεού. Γι' αυτό ο Χριστός αποκαλύπτει την υπαρκτική ελευθερία του Θεού και τον «μαρτυρικό έρωτά» Του για την κτίση· «έρως ζωοποιός»¹⁵. Άρα και η γνώση του Θεού γίνεται εμπειρία σχέσης. Δεν μπορούμε να ισχυριστούμε πως γνωρίζουμε τον Θεό μέσω κατανόησης ή αποδοχής πληροφοριών¹⁶. αντίθετα, η γνώση είναι δυνατή μόνο μέσω άμεσης σχέσης και μετοχής στον τρόπο ζωής Του.

Επανέρχεται ο συγγραφέας στην κένωση του Χριστού, που συνιστά υπόδειγμα ελευθερίας για τον άνθρωπο. Ο Χριστός κενώνει τον εαυτό Του, εγκαταλείποντας κάθε ατομική αυτάρκεια· αυτή η υπαρκτική Του ελευθερία φανερώνεται ως αυθυπέρβαση και αυτοπροσφορά. Στον άνθρωπο αυτό γίνεται με την αναγέννηση διά του Αγίου Πνεύματος· το Άγιο Πνεύμα «θεμελιώνει» μια καινή κτίση, μια νέα ύπαρξη βασισμένη στην ελευθερία της αγάπης. Κι όπως το Πνεύμα ζωοποίησε την άψυχη ύλη στην πρώτη δημιουργία, έτσι και τώρα ζωοποιεί την ανθρωπότητα μέσα στην Εκκλησία. Το έργο του Παρακλήτου, δηλαδή το Πνεύμα του Πατέρα, συνεχίζει και ολοκληρώνει το έργο της αποκάλυψης/εμπειρίας του Χριστού. Είναι εκείνο που ιδρύει, εμπνέει και καθοδηγεί τον ζωτικό τρόπο της Εκκλησίας ως κοινωνία ζωής και αγάπης.

Διά του Παρακλήτου και εντός της Εκκλησίας η ανθρώπινη ύπαρξη συνιστά σχέση και όχι ατομικότητα. Με άλλα λόγια ο άνθρωπος υπάρχει όχι ως απομονωμένο άτομο, αλλά ως εκστατικό υποκείμενο προς τον Άλλο. Η επιθυμία σχέσης είναι πρωταρχικό στοιχείο της ανθρώπινης λογικότητας. Πρόκειται για επιθυμία και αναφορικότητα, καθώς η επιθυμία προς τον Άλλο γεννά τη γλώσσα, τη σκέψη και τη λογικότητα. Ως εκ τούτου, η αυθεντική ύπαρξη είναι ερωτική· δεν είναι αυτάρκεια, αλλά άνοιγμα προς σχέση. Αυτό απορρέει από την εμπειρία της Τριαδικής ζωής ως υπέρβασης της ατομικότητας· η εμπειρία του Θεού είναι εμπειρία προσώπων σε αγαπητική σχέση: Πατρότητα, Υιότητα, Εκπόρευση. Και η μοναδικότητα των Προσώπων της Τριάδας δεν έγκειται σε ατομικές διαφορές, αλλά στην ελευθερία της αγάπης.

Ολοκληρώνοντας τον σχολιασμό της έκτης αυτής ερμηνευτικής απόπειρας, ο συγγραφέας αποτυπώνει βαθιά ότι ο Θεός δεν είναι μια στατική ουσία, αλλά μια δυναμική σχέση ελευθερίας και αγάπης. Η σωτηρία δεν είναι θέμα κατανόησης ή αποδοχής ενός μηνύματος, αλλά μετοχή στον τρόπο υπάρξεως του Τριαδικού Θεού. Η αληθινή γνώση του Θεού συμβαίνει μόνο εντός της Εκκλησίας, ως ζωτική εμπειρία του Αγίου Πνεύματος, που θεμελιώνει την καινή ύπαρξη πέρα από τον ατομοκεντρικό τρόπο του κόσμου¹⁷.

7. Η σωτηρία ως μετάβαση από την ατομικότητα σε τρόπο σχέσης

¹⁵ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Αντιστάσεις στην αλλοτρίωση: Επίκαιρη κριτική σχοινοβάσια*, 2^η έκδ. (Αθήνα: Ίκαρος, 2008), 227-30, όπου αναφέρεται σε αυτόν που αλλάζει τις υπαρκτικές δυνατότητες του κτιστού.

¹⁶ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Για το "νόημα" της πολιτικής* (Αθήνα: Ίκαρος, 2019), 159-62, όπου τονίζει με έμφαση πως «γνώση δεν είναι η κατανόηση».

¹⁷ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Έξι φιλοσοφικές ζωγραφίες: "Εκόμισα εις την τέχνην"*, 2^η έκδ. (Αθήνα: Ίκαρος, 2012), 49-90, όπου αναπτύσσει την κριτική οντολογία, διασαφηνίζοντας κυρίως την εμπειρία και τη σχέση, τον ορισμό του ατόμου και του προσώπου.

Στην τελευταία ερμηνευτική απόπειρα (Ιωάν. 14,18-24, σελ. 87-96) ο καθηγητής εστιάζει στη σωτηρία ως μετάβαση από την ατομικότητα σε τρόπο σχέσης, ή αλλιώς στην ύπαρξη ως μετοχή στην αγαπητική ζωή του Θεού, ενεργοποιούμενη διά της Εκκλησίας και του Αγίου Πνεύματος. Αφετηρία αποτελεί η νέα παρουσία του Χριστού (μετά την ανάσταση), ο οποίος τώρα αποχωρεί σωματικά, αλλά έρχεται τροπικά σε όσους τον αγαπούν, κατά μετοχή και υπαρξιακά. Με την Ανάσταση και την Πεντηκοστή εγκαινιάζεται η εμπειρική γνώση της νέας σχέσης με τον Θεό. «Εκτυπώνεται» η μετάβαση από την ατομικότητα σε τρόπο σχέσης· ο Χριστός δεν υφίσταται ως απομονωμένη ατομικότητα, αλλά υπάρχει προς τον Πατέρα και τους πιστούς. Γι' αυτό η νέα ύπαρξη του ανθρώπου είναι ταυτότητα αναφοράς και αγάπης, όχι απομονωμένης αυτάρκειας¹⁸.

Περαιτέρω, η «ημέρα» της νέας γνώσης γίνεται «εκείνη η ημέρα» που αναφέρεται στην Πεντηκοστή, την ίδρυση της Εκκλησίας ως τρόπου γνώσης του Θεού μέσα από την αγαπητική αμοιβαιότητα¹⁹. Ακολουθούν οι εντολές ως πράξη σχέσης, δηλαδή οι εντολές του Χριστού δεν είναι νομικά προστάγματα, αλλά πρακτικές ενέργειες αγάπης που ενεργοποιούν την υπαρξιακή σχέση με τον Θεό. Πριν από την Πεντηκοστή διαπιστώνεται η αδυναμία κατανόησης· οι μαθητές πριν από την έλευση του Αγίου Πνεύματος δυσκολεύονται να κατανοήσουν την αποκάλυψη του Χριστού, προσδοκώντας ακόμα έναν «επίγειο μεσσία».

Με την Πεντηκοστή η εμπειρία της Εκκλησίας γίνεται τρόπος ύπαρξης. Η ίδια η Εκκλησία δεν είναι θεσμός ιδεολογικής πίστης, αλλά τρόπος ύπαρξης, ενεργοποιημένος από το Πνεύμα. Αυτός ο τρόπος είναι κλήση σε μετάνοια και κένωση, καθώς η αληθινή γνώση του Θεού απαιτεί μετάνοια (αλλαγή τρόπου σκέψης) και κένωση (εθελούσια εγκατάλειψη της ατομικής αυτάρκειας)²⁰. Όταν αυτό δεν συμβαίνει, παρατηρείται η αλλοτρίωση του Ευαγγελίου στον χρόνο, όπου ακόμα και σήμερα πολλοί χριστιανοί αντιλαμβάνονται τον Χριστό ηθικιστικά ή ιδεολογικά, χάνοντας την εμπειρική ουσία του μυστηρίου. Επομένως, η θεία ζωή είναι καρπός κρυφής ανάπτυξης, με την έννοια πως η βασιλεία του Θεού δεν επιβάλλεται φανερά ή θεαματικά, αλλά αναπτύσσεται μυστηριακά, όπως ο σπόρος που μεγαλώνει χωρίς να το κατανοεί ο άνθρωπος.

Εδώ ο συγγραφέας καταδεικνύει ότι η σωτηρία και η γνώση του Θεού δεν είναι αποδοχή ιδεών ή αξιομισθία ηθικής αρετής, αλλά ριζική μεταμόρφωση ύπαρξης· συγκεκριμένα, μεταμόρφωση από την ατομικότητα σε σχέση. Η Εκκλησία είναι το νέο σώμα ζωής, ο νέος τρόπος μετοχής στην αγαπητική αλληλοπεριχώρηση του Θεού. Η εμπειρία του Χριστού είναι αδύνατη χωρίς την αναγέννηση διά του Αγίου Πνεύματος, χωρίς μετάνοια και κένωση.

¹⁸ Πρβλ. Χρήστος Γιανναράς, *Κριτικές παρεμβάσεις*, 2^η έκδ. (Αθήνα: Δόμος, 1987), 169-76, όπου αναφέρεται στους «δογματικούς της αυτάρκειας».

¹⁹ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Το προνόμιο της απελπισίας: Σημειώσεις για μια κριτική αναμέτρηση με το αδιέξοδο του δυτικού ή καταναλωτικού πολιτισμού και την αυτοσυνειδησία της Ορθοδοξίας*, 2^η έκδ. (Αθήνα: Γρηγόρη, 1983), 200-205, όπου εστιάζει στο «μυστήριο της Όγδοης Ημέρας».

²⁰ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Η ελευθερία του ήθους*, 2^η έκδ. (Αθήνα: Γρηγόρη, 1979), 66-85, όπου σχολιάζει την ευαγγελική άρνηση της ατομικής ηθικής στα εξής σημεία: Η Αγία Γραφή και το γεγονός της Εκκλησίας· «Εν Χριστώ καινή κτίσις»· ο Νόμος, φανέρωση αλήθειας και οδός ζωής· πλήρωμα νόμου, η αγάπη· η ευαγγελική ανατροπή της συμβατικής αξιολογίας· και αναγέννηση και ηθικές αναστολές.

Επιλογικά

Τα 13^ο και 14^ο κεφάλαια του κατά Ιωάννην –εκ των οποίων αποσπάσματα προσεγγίζει ερμηνευτικά ο σημαντικότερος Έλληνας φιλόσοφος και θεολόγος– παρουσιάζουν την καρδιά του ιωάννιου Χριστολογικού στοχασμού και την έννοια της εν Χριστώ κοινωνίας, μέσα από την προοπτική της θυσίας ως δόξας, επιστροφής του Υιού στον Πατέρα και την αποστολή του Πνεύματος. Αποτελούν, εν ολίγοις, ύψιστη κειμενική πηγή για τη χριστιανική πνευματικότητα και διαχρονικά μελετήματα των μυστικών χριστιανών σε Ανατολή και Δύση.

Ο καθηγητής συνεισφέρει με τη συγγραφή του έναν σύγχρονο φιλοσοφικο-θεολογικό ερμηνευτικό σχολιασμό, εντελώς διαφορετικό από τα συνήθη ερμηνευτικά υπομνήματα που γνωρίζουμε. Με άλλα λόγια, εισάγει εδώ –με το βασικό πλαίσιο όλου του έργου «ενθάδε-επέκεινα»– μια θεολογική απόπειρα που δεν ενδιαφέρεται για τη σωστή ή λάθος κατανόηση γεγονότων ή εννοιών, αλλά για την υπαρξιακή μεταμόρφωση του ανθρώπου μέσω της μετοχής του στο όντως Είναι, και διά μιας εικονολογικής γλώσσας που παραπέμπει στην έκσταση· δηλαδή όλα συντελούνται στο επίπεδο της σχέσης, της αγάπης, του έρωτα²¹. Όπως συμβαίνει στο Δ' Ευαγγέλιο, όμοια κι ο συγγραφέας «παροντοποιεί» το επέκεινα από το μέλλον στο «νυν» της Ιστορίας²².

Επισημαίνουμε δε πως θα διευκολυνθεί τα μέγιστα ο αναγνώστης εάν προηγηθεί η μελέτη του αμέσως προηγούμενου πονήματός του (τον Χειμώνα 2015) για την προσωποκεντρική οντολογία, το καταστάλαγμα της φιλοσοφικής του σκέψης, δοσμένης υπό μορφή αριθμημένων με δεκαδικούς αριθμούς προτάσεων²³. Η ερμηνευτική του αυτή εργασία στο Δ' Ευαγγέλιο δεν είναι ακαδημαϊκή ή ηθικοδιδασκτική· είναι όντως μια οντολογική μάχη: να διασαφηνιστεί πώς τα Ευαγγελικά κείμενα προσφέρουν τρόπο υπέρβασης της θνητότητας, της ατομικότητας και της κατάρρευσης της ύπαρξης²⁴.

28.4.2025 / π. Κων. Παπαθανασίου²⁵

²¹ Βλ. Χρήστος Γιανναράς, *Το πρόσωπο και ο έρωας*, 8^η έκδ. (Αθήνα: Ίκαρος, 2017), 29-57, όπου αναπτύσσεται «ο εκστατικός χαρακτήρας του προσώπου» με έμφαση στην προσωπική σχέση ως υπαρκτική έκ-σταση.

²² Κατά κυριολεξία, διατυπώνουμε πως the author brings the transcendent into the immediacy of the present. Σε αντίθεση με τον παραδοσιακό συνδυασμό της έννοιας του επέκεινα με τα πέραν του θανάτου. Βλ. Έλση Μπακονικόλα-Γιάμα, *Gabriel Marcel: Ο φιλόσοφος "οδοιπόρος"*: Δοκίμιο (Αθήνα: Έννοια, 2007), 191εξ. όπου εξετάζει «το επέκεινα του θανάτου».

²³ Γιανναράς, *Οντολογία του προσώπου: Προσωποκεντρική οντολογία*.

²⁴ Σε περαιτέρω ανάπτυξη και συστηματοποίηση των προαναφερθέντων προβαίνει με το έργο του· Γιανναράς, *Πτώση, κρίση, κόλαση: ή η δικανική υπονόμευση της οντολογίας*.

²⁵ Ο π. Κωνσταντίνος Παπαθανασίου γεννήθηκε στην Αθήνα το 1968. Είναι συγγραφέας του βιβλίου: *Η περί σωτηρίας διδασκαλία του ευαγγελιστού Ιωάννου* (Π. Πουρναράς, 2010).